Yusuf Akçura

TÂRİH-İ SİYÂSÎ

1926-1927-1928 Ders Notları

Hazırlayan
Erol Kılınç

ÖTÜKEN

YUSUF AKÇURA; 2 Aralık 1876'da Moskova'nın doğusundaki Ulyanovsk'ta (eski adıyla Simbir) dünyaya geldi. Kazan'a göç etmiş Kırım Türkleri'nden aristokrat bir ailenin mensubu idi. Babası çuha fabrikası sahibi fabrikatör Hasan Bey, annesi Yunusoğulları'ndan Bibi Kamer Banu Hanım idi. 2 yaşında iken babasını kaybetti ve annesi ile birlikte yedi yaşına gelmeden İstanbul'a göç ettiler. Annesi, İstanbul'da Dağıstanlı Osman Bey ile evlendi. Kuleli Askeri Lisesi'nde öğrenim gördükten sonra 1895 yılında Harbiye Mektebi'ne girdi. Okulun 2. sınıfında iken Türkçülük hareketlerine katılmaktan dolayı 45 gün ceza aldı. Erkân-ı Harbiye sınıfına ayrıldıktan sonra askeri mahkeme tarafından müebbet olarak Fizan'a sürgün edildi ve askerlikten uzaklaştırıldı. Fizan'a sürgün edilen diğer 83 kişi ile beraber 1899'da Trablusgarp'a ulaştı. Onları Fizan'a gönderecek yol parası bulunamadığından Trablusgarp'ta hapsedildiler. İttihat ve Terakki Partisi'nin girişimleri sonucu bir süre sonra şehir içinde serbest dolaşma izni aldı ve kendisine bazı resmi görevler verildi. Aynı yıl, kendisiyle birlikte sürgün edilmiş olan Ahmet Ferit Bey (Tek) ile Fransa'ya kaçtı. Paris'te üç yıl Siyasal Bilgiler Okulu'na devam etti. Türkçülük fikirleri hayatının bu döneminde olgunlaştı. Akçura, Essai sur l'histoire des institutions du Sultanat ottoman (Osmanlı Saltanatı Kurumları Tarihi Üzerine Deneme) adlı tezini vererek okuldan, üçüncülükle mezun oldu.

1903 yılında, İstanbul'a dönmesi yasak olduğu için amcasının yanına Kazan'a gitti ve dört yıl kaldı. Tarih, coğrafya ve Osmanlı Türk Edebiyatı öğretmenliği yaptı. Ahmet Rıza'nın çıkardığı *Şuray-ı Ümmet* ve *Meşveret* gazetelerinde imzasız yazıları yayımlandı. Kazan'da iken yazdığı ve onu Türk siyasî hayatında meşhur eden *Üç Tarzı Siyaset* isimli dizi makalesi 1904 yılında Mısır'da yayımlanan "Türk" adlı gazetede çıktı. Türkçülük akımının manifestosu olarak kabul edilen bu 32 sayfalık makalesinde Akçura, Osmanlı İmparatorluğu'nun tekrar eski gücüne kavuşabilmesi için devletin resmî olarak benimseyebileceği muhtemel üç ana düşünceyi (Osmanlıcılık, İslamcılık, Türkçülük) tetkik etti. Akçura, İstanbul'a geldiği 1908'e kadar Kazan'da siyasî ve kültürel faaliyetlerde bulundu. Türkçülük fikrini yaymak üzere "Kazan Muhbiri" adlı bir gazete çıkardı. Gaspıralı İsmail Bey, Alimerdan Bey, Abdürreşit Kadı İbrahimof gibi Türkçülerle birlikte 1905'te "Rusya Müslümanları İttifakı" adında bir parti kurdu. Kuzey Türkleri bu parti sayesinde ilk kez Rus meclisi Duma'ya temsilci gönderdi. Akçura, seçimler bitene kadar siyasî propaganda yapmaması için hapiste tutuldu. 1907'de bu meclisin dağıtılması, Rusya'daki kaotik ortamı daha da belirsizleştirmiş ve Türklerin faaliyetleri ciddî anlamda sekteye uğramıştır. Tutuklanmak için arandığı sırada, Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet ilan edilmiş ve Akçura Rusya'daki işlerini tasfiye edip 1908 Ekim'inde İstanbul'a gelmiştir.

İstanbul'a geldikten sonra Darülfünun'da ve Mülkiye Mektebi'nde tarih dersleri verdi. Bütün ısrarlara rağmen İttihat ve Terakki Partisi'ne girmedi. 25 Aralık 1908'de İstanbul'da, Ahmet Mithat, Emrullah Efendi, Necip Asım, Bursalı Fuat Raif, Feylesof Rıza Teyfik ve Ahmet Ferit (Tek) ile birlikte Türk Derneği'nin kurucuları arasında yer aldı. Bu derneğin kapatılmasından sonra, 18 Ağustos 1911'de *Türk Yurdu Derneği* kuruldu. Mehmet Emin (Yurdakul), Ahmet Hikmet, Ağaoğlu Ahmet, Hüseyinzade Ali Bey, Doktor Akil Muhtar Bey ile birlikte Yusuf Akçura da kurucular arasında yer aldı ve derneğin yayın organı olan *Türk Yurdu* dergisini 17 yıl boyunca idare etti. Ayrıca 1912'de faaliyete başlayan *Türk Ocağı*'nın kuruluşunda da aktif rol aldı.

Yusuf Akçura, Rusya'daki Türklerin haklarını korumak için de siyasî organizasyonlar tertipledi. "Rusya Mahkûmu Müslüman Türk-Tatarların Hukukunu Müdafaa Cemiyeti" adlı örgüt, 1916'da kuruldu. Çeşitli Avrupa ülkelerinde Rusya'daki Türklerin haklarını dile getiren konferanslar verdi. 1918 yılında Rusya'daki Türk esirleri kurtarmak için Hilâl-i Ahmer Cemiyeti (Kızılay) temsilcisi olarak Rusya'ya gitti ve bir yıl kaldı.

1919 yılında yurda döndüğünde arkadaşı Ahmet Ferit (Tek) Bey'in kurduğu siyasî bir parti olan *Milli Türk Fırkası*'na katıldı. Aynı yılın sonunda İngilizler tarafından tutuklandı. 1920'de hapisten çıkınca Ahmet Ferit Bey'in eşi Müfide Ferit'in kız kardeşi Selma Hanım ile evlendi ve Milli Mücadele'ye katılmak üzere Anadolu'ya geçti. Hariciye Vekâleti'nde (Dışişleri Bakanlığı) Genel Müdür olarak görev yaptı. 1923 yılında İstanbul mebusu seçilerek meclise girdi. 1925 yılında Ankara Hukuk Mektebi'nde siyasî tarih dersleri vermeye başladı. 1931 yılında *Türk Tarih Kurumu*'nun kuruluşunda görevlendirildi ve ertesi yıl kurumun başına getirildi. 1. Türk Tarih Kongresi'ni yönetti. 1933 Üniversite Reformu'ndan sonra İstanbul Üniversitesi'nde Siyasî Tarih profesörü oldu.

Yusuf Akçura, Kars milletvekili iken 11 Mart 1935'te geçirdiği kalp krizi sonucunda İstanbul'da vefat etti; Edirnekapı Şehitliği'ne defnedildi.

Eserleri: *Ulûm ve Tarih* (Kazan 1906), *Üç Haziran Vak'a-yi Müessifesi* (Orenburg 1907), *Osmanlı Saltanatı Müessesatının Tarihine Ait Bir Tecrübe* (İstanbul 1909), *Üç Tarzı Siyaset* (İstanbul 1912), *Eski Şûrâ-yı Ümmette Çıkan Makalelerimden* (İstanbul 1913), *Mevkûfiyet Hatıraları* (Kazan 1907, İstanbul 1914), *Rusya'daki Türk-Tatar Müslümanların Şimdiki Vaziyetleri ve Emelleri* (İstanbul 1914), *Şark Meselesine Ait Tarihî Notlar* (İstanbul 1920), *Muasır Avrupa'da Siyasî ve İçtimaî Fikirler ve Fikir Cereyanları* (İstanbul 1923), *Siyaset ve İktisat* (İstanbul 1924), *Tarih-i Siyasî Dersleri I-IV* (İstanbul 1927-1935), *Türk Yılı* (İstanbul 1928), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Dağılma Devri* (İstanbul 1940), *Tâ Kendim -Yahut Defter-i A'mâlim-* (İstanbul 1944).

İÇİNDEKİLER

Birinci Kitap

[Medhal] 13
-1- [Sosyal Hareketler] 21
[Sınâî İhtilâl] 29
[Usûlümüz Hakkında] 51
-2- [Fransız İhtilâli ve On dokuzuncu Asır Târihine Bakış] 60
[Fransız İhtilâli - Devam] 67
-3- [Fransa İhtilâli'nin Halk Sınıflarına ve Diğer Ülkelere Te'sirleri] 74
[Fransa İhtilâli'nin Meydana Getirdiği Değişimler (Devam)] 82
[İhtilâl Devrinde Fransa'nın Dış Siyâseti] 88
-4- [İhtilâlden Sonra Avrupa Devletlerinin Münâsebetleri, İttifaklar ve Savaşlar] 95
-5- [Napolyon Bonapart Dönemi] 104
[Fransız İhtilâli'nin Başlangıcından İtibaren Türkiye-Fransa Münâsebetleri] 111
[Bonapart'ın Şark Siyâseti] 114
-6- [Tilsit Muahedesi: Önemi ve Sonuçları] 122
[Napolyon'un Rusya Felaketi ve Sonrasında Avrupa'daki Hareketler] 129
[Rusya Ric'atinden Sonra Avrupa Devletlerinin Faaliyetleri] 138
-7- [Napolyon Devrinin Sonu ve Viyana Kongresi] 145
[Viyana Kongresi ve Avrupa'nın Yeniden Tanzîmi Müzâkereleri] 154
[Viyana Kongresi Sonuçlarına Devam] 164
[Viyana Kongresi'nin Avrupa'yı Tanzîm Faaliyetleri - Devam] 172
[Genel Değerlendirme] 182
-8- [İrticâ Nazarîyesi: Aksiyon-Reaksiyon] 192
-9- [İrticâ Hareketleri: Aksiyon-Reaksiyon] 199
[Felsefî İrticâ] 206
-10- [İngiltere'de Fransız İhtilâli'nin ve İrticâ'ın Tecellîleri] 214
-11- [Hürriyetperverlik] 221
-12- [Liberal Fırkalar] 227
[Türkiye'de Liberalizm/ Avrupa'da Gizli Cemiyetlerin Teşekkülü] 235
-13- [19. Asrın Başlarında Avrupa'da Meşrutî Devletler] 243
[İttifak-ı Mukaddes Siyâseti] 247
-14- [Almanya, İspanya ve İtalya'da İhtilâl Hareketleri, Müttefiklerin Aldıkları Tedbirler] 252
[Piyemonte ve İspanya'daki İhtilâllerin Devletler İttifakınca Söndürülmesi] 261
-15- [Asrın Ortalarına Doğru Şark Mes'elesi] 266
[Şark Mes'elesi - Devam] 273
[Bize Göre Şark Mes'elesi] 280
[Şark Mes'elesi – Eflak, Boğdan ve Yunan İsyanları - Devam] 289
[Şark Meselesi - Yunan İhtilâli - Devam] 298
[Şark Mes'elesi - Yunan İhtilâli - Devam] 306

İkinci Kitap

[Şark Meselesi - Yunan İhtilali - Devam] 317
[Şark Mes'elesi - Devam: 4 Nisan Protokolü ve Müteakip Olaylar] 323

-16- Türk-Rus Harbi, Edirne Muahedesi- Yunan istiklali- Fransa'nın Cezâyir'i İstilası.....328
[Şark Mes'elesi - Devam: Edirne Muahedesi'nden Sonraki Gelişmeler] 335
-17- [1830 İhtilalleri] 342
[1830 İhtilallerinin Dış Te'sirleri: Belçika İhtilali].....348
[1830 İhtilalinin Dış Tesirleri: Lehistan İhtilali ve ...] 354
-18- [18. yy. Sonunda ve 19.yy. Başında Meydana Gelen İktisadî İnkılâp].....358
[İktisadî İnkılâbın Üç Âmili] 364
[Proletarya'nın Oluşması] 369
[Buhar Makineleri/ Büyük Sanâyî İnkılâbının Doğuşu] 374
[İktisadî Buhranlar- Maişet Darlığı ve İşçi Âilelerinin Sıkıntıları] 379
-19- [Burjuva Sınıfının Zaferi] 383
[Burjuvazinin Zaferi - Devam].....388
[Burjuvazinin Zaferi – Mançester Mektebi ve Ticaret Serbestîsinin Sağlanması].....393
-20- [Şark Meselesi: Mehmed Ali Paşa İsyanı].....399
[Mısır Mes'elesi, Netîceleri, Düvel-i Muazzama'nın Müştereken Himâyesi ve Tanzîmat Fermanı].....405
-21- [Londra Konferansı ve Boğazlar Mukāvelesi] 412

Üçüncü Kitap

-22- [19'uncu Asrın Ortalarına Doğru Halkçılık (Demokratizm) Hareketleri.....421
[Halkçılık: Müsâvatçılık ve Hürriyetçilik].....427
[Müsâvatçılığın Siyâsette Tatbîkî Yolundaki Hareketler ve Çartizm Hareketi].....432
[Diğer Avrupa Ülkelerinde Halkçılık Hareketleri].....437
-23- [Sosyalistlik Hareketleri].....443
[Sosyalizm Hareketleri: Eflatun'un görüşleri ve Eski Roma'daki sosyal isyanlar] 448
[Sosyalistlik Hareketleri: Nasrâniyet ve Mazdekîlik].....451
[Sosyalistlik Hareketleri: Mazdekîlik, Bâbekîlik ve Zencî İsyanları].....456
[Avrupa'da 1848 İhtilâli Öncesinde Sosyalistlik Hareketleri] 461
[Sosyalistlik Hareketleri: Hayalî Sosyalizm].....465
-24-[Felsefî Radikalizm Fikirlerinin İntişarı: 19. yy. başında Alman Felsefesi] 468
[Radikalizm Hareketleri: Felsefî Cereyanlar].....471
[Radikalizm Hareketleri] 476
-25- [Halkçılık; Siyâsî ve İctimâî Cereyanlarının Birleşmesi].....482
[Radikalist Sosyalist Hareketler: Lui Blan ve Vaytling'in Faaliyetleri].....488
[Radikalist Sosyalist Hareketler: Karl Marks ve Komünizm Cereyanı] 492
-26- [19'uncu Asrın İlk Yarısında Milliyetçilik (Nasyonalizm) Hareketleri].....498
[19'uncu Asrın İlk Yarısında Milliyetçilik (Nasyonalizm) Hareketleri (Devam)] 504
[19'uncu Asrın İlk Yarısında Milliyetçilik (Devam)] 508
[Alman Milliyetçiliğinin Yükselişi].....513
[Alman Filolocyasının Milliyetçilik Anlayışına Getirdikleri].....516
[Alman Etkisiyle Uyanan İslav Milliyetçiliği].....519
[İslav milliyetçiliği].....525
[İtalya'da Milliyetçiliğin Doğuşu ve Gelişmesi].....530
[Eflak-Boğdan ve Transilvanya'da Ulahlar ve Moldovanlar Arasında Romen Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Gelişmesi].....535
[Yunan Millî Uyanışı] 540

Saygıdeğer okuyucu,

Elinizdeki bugün kullandığımız yazıya aktarırken transkripsiyon kurallarına değil, bugünkü dilimizde nasıl kullanıldığına bakarak aktardık. Uzatmalı heceler için (^) işaretini de kullandık (ā, ū) şeklinde kalın ve uzun okutan işaretleri de kullandık. Metinde cümlenin bugünkü anlayışımızda alması gereken ekleri [*nın*] vs. şeklinde köşeli parantez içinde belirterek ekledik. Cümlede eksik kaldığına hükmettiğimiz kelimeleri de yine köşeli parantez içinde italik hurufatla âit olduğu yerlere koyduk ve bunları dipnotta açıkladık.

Metinde zikri geçen şahıslardan Avrupalı zevatın isimlerinin Osmanlıca yazıda yeteri kadar belirgin olmadığını görerek, bu isimleri –çok meşhur olan bir kaçı dışında– bulup, isimlerinin orijinal yazılışları ve kısaca kimlikleri belli olsun, okuyucu bunları araştırmak isterse kolayca bulabilsin düşüncesiyle, dipnotlarda gösterdik ve bilgilendirmeye çalıştık.

Bilhassa bu 1927 tarihli ders kitabıyla ilgili çok fazla dizgi hatası vardı; bunları da özellikle dizgi operatörünün yerine kendimizi koyarak hangi kelimenin nasıl şu yanlış şekilde okunmuş olabileceğini düşünerek, cümlenin maksadına uygun olması gereken doğru kelimeyi bulmaya çalıştık, bunları da notlar koyarak açıkladık.

Müellifin her dersini sayfa başından verdik, ve genellikle o günkü dersin konusunu, başlık olarak yine köşeli parantez içinde koymayı, bugünkü yayıncılık anlayışına daha uygun olduğu için tercih ettik.

Elimizdeki metinde Mısır mes'elesi ile ilgili bir dersin atlanmış olduğu görüldü. Bunun orijinali başka bir yerde neşredilmiş olabilir mi bilmiyoruz. Ama şimdilik okuyucu bu eksik kısmın bilgisini konuyla ilgili yayınlardan okuyabilir.

Yaptığımız iş, hem yeni harflere aktarma, hem eski bir metni tamir etme, hem de bugünkü neslin metni tam anlamıyla kavrayabilmesine yardımcı olabilecek açıklamaları köşeli parantezlerle vermek suretiyle, bu önemli konuların gençler ve entelektüeller için anlaşılır bir metin olmasını sağlamaktır. Elbette köşeli parantezler yok sayılırsa, metnin orijinali elde edileceği için, akademik çalışma yapanlar da bundan elbette istifade edebilirler.

Faydalı olabildiysek ne mutlu...

Erol Kılınç

TÂRİH-İ SİYÂSÎ

1926

Profesörü: İstanbul Meb'ûsu
Akçuraoğlu Yusuf

[Medhal]

Beğler!

Dersimizin ünvanı Asr-ı Hâzır Siyâsî Târihi'dir. Ders cetvelinde muhtasar [kısaltılmış] olarak Târih-i Siyâsî denilmiştir. Bu ünvana göre yani asr-ı hâzır denildiğine göre mevzu'umuzun yirminci asırdan bahsetmesi îcâb eder. Lakin yirminci asrın rub'-ı evvelini [ilk çeyreğini] ikmâl etmek üzere bulunduğumuz şu zamanda bile asr-ı hâzır târihi on dokuzuncu asrı dahi ihtivâ etmektedir. Hatta on sekizinci asrın sonlarında başlamış olan mühim bir hâdise-i târihîyeden asr-ı hâzırı ibtidar ettirmek [başlatmak] müverrihlerce bir teâmüldür. Bu teâmül elyevm [bugün] devam etmektedir. Çünkü on sekizinci asrın nihayetlerinden alelhusus [özellikle] on dokuzuncu asrın ibtidâlarından [başlarından] itibaren dünyanın medenî sayılan aksâmında [kısımlarında] insanların ferdî ve ictimâî hayatlarında çok mühim bir değişiklik vukûa gelmiştir ve bu değişikliğin merkezi, garbî Avrupa'da bulunan devletlerdir.

Daha sarîh olarak diyebiliriz ki bu değişiklik garbî Avrupa'da bulunan belli başlı iki devlette, İngiltere ve Fransa'da başlamıştır. Sonra merkez burası olmak üzere müttehidü'l-merkez [bir merkezli] dalgalar gibi yavaş yavaş genişleyerek dünyanın hemen her tarafına dağılmıştır. Bir suya atılmış taş nasıl kendisi merkez olmak üzere gittikçe genişleyen müttehidü'l-merkez bir takım dâireler hâsıl ediyorsa, bu tebeddülün [değişimin] dalgaları da ona müşâbihtir [benzer]. Bu dalgaların genişlemesi on dokuzuncu asrın bidâyetinden nihâyetine kadar devam ettiği gibi yirminci asırda dahi devam etmektedir. Memleketimiz, bilhassa yirminci asırda bu mühim değişikliğe sahne olmaktadır. Bu cihetle yirminci asır henüz on dokuzuncu asırla bir kül teşkil etmektedir, diyebiliriz. Yaşadığımız seneleri tavzîh [açıklamak] ve tayîn için on dokuzuncu asırdan, Fransa ve Avrupa ihtilâllerinden başlayarak, teselsül-i târihîyi [târihî sürekliliği] tedkîk ve tahkîk etmek lazımdır. Fransa Büyük İnkılâbı'na, hemen bir buçuk asır evvel tekaddüm etmiş [öncelik almış] olan İngiltere İhtilâli, başka memleketlere te'sîri itibarıyla o kadar ehemmiyeti hâiz olmadığı için, arz ettiğim değişikliğin mebde'ini [kaynağını] Fransız İhtilâli

addedebiliriz. Yani İngiliz İhtilâli'ne kadar çıkmağa lüzum yoktur. Bu suretle asr-ı hâzır târihinin, tabir-i diğerle zamanımız târihinin mebde'ini Fransız İhtilâli addetmekteyiz.

Itlak [adlandırmak] suretiyle "Asr-ı Hâzır Târihi" denilince hâtıra bütün dünyanın asr-ı hâzırdaki vekāyî'i gelirse de, yani bütün dünyanın asr-ı hâzırdaki bütün vekāyî'i mantıkān anlaşılmak lazım ise de, ıstılahta Asr-ı Hâzır Târihi bilhassa Avrupa'nın medenî milletleriyle onlardan teşa'ub ederek [dallara ayrılarak] Avrupa'dan gayrı kıt'alara yerleşen milletlerin ve bu milletlerle münâsebâta girişmiş olan ve seviye-i medenîyece hayli yüksek bulunan diğer milletlerin târihine denilir. Asya, Afrika, Avusturalya ve Amerika'nın bedevî ve vahşî kabîleleri Asr-ı Hâzır Târihi'nin hakîkî mevzû'unu teşkil edemez. Bunlar ancak Avrupa medeniyetinin o kıt'alarda inkişâf ve teessüsünde âdeta bir malzeme makāmında istimal edilmektedir.

Bu nîm-medenî [yarı medenî], bedevî ve vahşî kavimler Avrupa medeniyetinin tevessü' [genişleme] ve teessüsünde, bilhassa teessüsünde malzeme-i inşaâttan ibârettir. Ve bu, o kabîle için fecî' bir vaziyettir. Hülâsa müdevven [düzenlenmiş olan] Asr-ı Hâzır Târihi, siyâsî olsun, umûmî olsun, asr-ı hâzırda Avrupa medeniyetine dâhil milletlerin târihidir ve Asr-ı Hâzır Târihi'nde merkez, Avrupa'dır. Umûmî bir surette Amerika, Avrupa'nın denizaşırı bir cüz'üdür; onuñ'çün ayrıca Amerika demiyorum. Bu suretle Asr-ı Hâzır Târihi'nin merkezi Avrupa olunca, bu târih, vekāyî'-i cihana Avrupa nokta-i nazarından bakar, vekāyî'i Avrupa zâviye-i rü'yetinden [görüş açısından] görür. Ancak Avrupa'nın muhtelif akvâmı arasında, Fransızlar, İngilizler, İtalyanlar, Almanlar ilh. arasından yetişmiş olan müverrihler vekāyî-i cihana umûmî surette Avrupa nokta-i nazarından bakmakla beraber, kendi milliyetlerinin, kendi câmi'a-i millîyelerinin husûsî menâfi'ini de gözden kaçırmazlar. Bu cihetle Avrupa akvâmının muhtelif aksâmı arasında yetişmiş olan müverrihlerin cihana nazarları arasında ânât [nüans] farkı vardır. Biz Türkler, evvelce kısmen dâhil olduğumuz ve son zamanlarda iyice girmeğe kat'iyetle azmettiğimiz Avrupa medeniyetinin hayata, târihe nazarını benimsemek yolundayız. Lakin şimdiye kadar yaptığımız gibi, yalnız muayyen bir Avrupa milletinin ve yalnız bir meslek-i siyâsî ve ictimâînin [siyâsî ve sosyal doktrinin] nokta-i nazarından cihân vekāyî'ine bakmak bizim için doğru olamaz. Şimdiye kadar mekteplerimizin ekserîsinde okutulan târih kitapları –Asr-ı Hâzır Târihi ve Târih-i Umûmî- dünyaya yalnız Fransız nokta-i nazarından bakmıştır. Millî târihimizden başka târih kitaplarımız âdeta Fransız kitaplarının Türkçe yazılmış nüsha-i sânîleridir. Bu tarz mahzurludur; diğer mahzurlardan sarf-ı nazar

rü'yetinde hatayı intâc eder [diğer mahzurları bir yana, bakışı hataya götürür]; dünyayı görüşte hata ederiz. Binaenaleyh târihi tedkîk etmek isteyen bir Türk hiç olmazsa Avrupa'nın nazarları aynı olmayan muhtelif millet ve mesleklerine mensup müverrihlerinden isti'âne etmelidir [yardım almalıdır]; sonra doğrudan doğruya vak'aları müşâhade ve tedkîk ile Avrupa medeniyetinde dâhil bulunan Türkiye Devleti'nin menâfi'i [menfaatleri] nokta-i nazarından cihana nasıl bakmak îcab ettiğini tesbit etmelidir. Bizim Asr-ı Hâzır Târihi yazdığımız vakit, tebaiyyet edeceğimiz usûl budur. Bu usûl ile bir Asr-ı Hâzır Târihi terkîb ve inşâ etmek vazifemizdir. Ben de derslerimizi yalnız bir milletten ve bir meslekten olan müverrihlerin âsârından [eserlerinden] istifâde ile takrîr etmek [anlatmak] istemiyorum; lüzûmuna kāni' olduğum usûlü elimden geldiği kadar takip arzusundayım. Fakat derhal itiraf edeyim ki bu usûlü tamamen takip etmek iktidarını hâiz değilim. Doğrudan doğruya vak'alar ve vesîkalar üzerine çalışmağa zamanım müsâid değildir. Bu usûlün lüzum ve fâidesini sizlere anlattıktan sonra, bir noksanımı da derhal itiraf etmek lüzûmuna kāni'im: derslerimin terkîb ve tanzîminde nihayet kitaplardan ileriye gidemeyeceğim; doğrudan doğruya vesâika, vâkıalara yetişemeyeceğim. Vâkıât ve vesâiki toplamış olan müverrihlerden –tekrar ediyorum: aynı meslekte, aynı millete mensup olmayan müverrihlerden- istifâde ile takrîre cesâret edeceğim. Hâsılı ilmî mahiyetiyle derslerim iltikātî (Compilative) [derleme] olacaktır.

Beğler,

Hukuk mekteplerinde okutulan derslere, yani hukukun muhtelif şubelerini teşkil eden derslere, muavin olan bilgiler –*disiplin* makāmında kullanıyorum- bilhassa iktisadî vâkıalarla hukukî vâkıaların sıkı münâsebâtını ve bu suretle ulûm-ı hukukîye ile ulûm-ı iktisadîyenin nasıl yekdiğerini itmâm ve ikmâl ettiklerini elbette îzah ve beyan ederler. Târihe gelince, kanaatime göre târihten sarf-ı nazar edildiği takdirde hukukun herhangi bir şubesine vukûf mümkün değildir. "Vukûf"u manâ-i ıstılahîsinde [terim anlamında] alıyorum: Tamamıyla bilmek, öğrenmek, anlamak. İşte bu, kanaatime göre kābil değildir. Sırf nassî (Dogmatique) bir tarzda öğrenilen hukuk, fıkıh gibi müncemid [donmuş/donuk] ve uyuşuk kalmağa mahkûm olur. Hukukun tekâmülü hukukun târihi ile anlaşılır. Hukukun tekâmülü tedkîk ve tenkîd olunarak mevcut hukuk müesseselerinin intikādına [tenkîd edilmesine/ eleştirisine] imkân ve iktidâr hâsıl olur; ve bunların mutlak olmadığı anlaşılır. Zaten hukuk derslerinin içinde târihin bazı aksâmı dâhildir: Mesela siyâset-i hâricîye târihinden (diplomasi târihinden) hiç bahsedilmeksizin hukuk-ı beyne'l-mi-

lel [milletlerarası hukuk] tedrîsi kābil olamaz; kezâ hukuk-ı esasîyeyi, siyâset-i dâhilîye târihi mevzu'-ı bahs edilmeksizin teşrîh ve beyan mümkün değildir; kezâ sanâyî'in vetire-i tehâvülü *processus* makāmında vetire kelimesini kullanıyorum. Tehâvülü *evolotion* makāmında istimal ediyorum. Tabir-i aharla [Başka deyişle] sanâyi târihi tedkîk olunmaksızın –ki o târihin içinde amele hareketleri de mevcuttur. Sanâyî ve mesâî kānunu anlaşılamaz; bu kānunların anlaşılması için mutlaka sanâyî'in tekâmülü mes'elesi târihî olarak ma'lûm olmak icâb eder. Bazı memleketlerin hukuk mekteplerinde, hukukun muhtelif şubelerinde mevzû-ı bahs olan târihî ma'lûmât ile iktifâ olunmuyor; ayrıca bir veya birkaç târih kürsüsü ihdâs olunmuştur. Hukuk mekteplerine ilk giren târih-i siyâsîdir; geniş manâsıyla yani hem siyâset-i hâricîyeden hem siyâset-i dâhilîyeden bahseden târih-i siyâsîdir. Târih-i siyâsînin iki şubesi, yani târih-i siyâsî-i dâhilî ve târih-i siyâsî-i hâricî kısımları, hukuk-ı ammenin iki kısmına, yani hukuk-ı esâsîye ve idâreye ve hukuk-ı beyne'd-düvele tamamen tekābül eder: Hukuk-ı esâsîye ve idâreyi hakkıyla anlayabilmek için herhangi bir memleketin hukuk-ı esâsîye ve idâresi mevzû-ı bahs ise o memleketin târih-isiyâsî-i dâhilîyesine vâkıf olmak, ve diğer memleketlerin müessesât-ı hukukîyesiyle mukāyeseye muktedir olmak için onların da târih-i siyâsî-i dâhilîyelerini bilmek lazımdır. Siyâset-i hâricîye târihine gelince şüphe yoktur ki münâsebât-ı beyne'd-düveli tanzim eden vesâik-i hukukîye, kısmen beynelmilel münâsebât târihini husûle getiren vesîkalardır. Bu cihetle hukuk-ı beynelmilelin hakkıyla anlaşılması târih-i siyâsî-i hâricîyenin bilinmesine mütevakkıftır. İlk ve orta mekteplerinde târih usûllü bir surette okutulan memleketlerin, tabir-i diğerle orta tahsilini ikmâl etmiş olan gençler iyi bir terbiye-i târihîye almış olan milletlerin hukuk mekteplerinde târihe bi'n-nisbe az bir yer bırakılmak belki câiz olur, yahut ancak târih-i siyâsî-i dâhilî ve hâricî ile iktifâ edilebilir. Fakat memleketimizin hukuk mekteplerinde alelhusus muayyen bir gayeye vusûl için açılmış olan Ankara Hukuk Mektebi'nde –ki o gâyenin de neden ibaret olduğunu Gâzi Paşa Hazretlerinin çok mühim olan nutku tamamıyla tavzîh ve beyan etmiştir- bizim hukuk mektebimizde târihin daha geniş bir çerçeve içerisinde okutulmasına, kanâat-i âcizâneme göre, lüzum ve ihtiyaç-ı kat'î vardır. Dogmatizm (Dogmatisme) zihniyetini en ziyâde sarsan târihtir. Layetegayyir ve ebedî sayılan müesseselerin mürûr-ı zamanla nasıl değiştiğini vekāyî'le, ihtiyâcât-ı beşerîye ile nasıl tağyir ettiğini ve bu müesseselerin biri diğerini nasıl takîb ettiğini ve hatta bu müessesâttan bazılarının nasıl zevâl bulduğunu gösteren ve bunların aralarında mukāyeseler yaparak fikr-i tenkîdi en ziyâde bileyen hiç şüphesiz târihtir. Tedkîk ve tenkîd, Ankara Hukuk Mek-

tebi'nin faâliyetinde müdîr bir umde, bir prensip olmak esası kabul edilmiştir. İşte bu umdeye en çok yardım edecek derslerden birisi tarihtir. Hatta zannediyorum ki bu umde asıl hukukî mevzuların da, iktisadî mevzuların da târihî ahvâlden takip edilmesini muvâfık gösterir. Fakat bu söylediklerim, târihin iyi tedrîsi şartına bağlıdır. Bendeniz bu iddiadan uzağım, benim okutacağım târih bütün bu saydığım fazâili [fazîletleri] hâizdir, iddiasında değilim. Elimden geldiği kadar çalışacağım, işte o kadar! Şu arz ettiğim fikre, mülahazalara binâen ben târih-i siyâsî mevzuunu genişçe tutmağı tercîh ediyorum. Mevzû'-ı aslî asr-ı hâzırın târih-i siyâsîsi ise de, bundan bahsetmek asıl vazîfemi teşkil ediyorsa da, Avrupa asr-ı hâzır târihinin siyâsî târihine merbut [bağlı] ve müessir [etkili] olan diğer hâdisâtından da biraz bahsetmeyi müreccah [tercih edilir] buluyorum. Asıl asr-ı hâzırda Avrupa devletlerinin dâhilî siyâsetine âid vâkıalarından, Avrupa devletlerinin kendi aralarında veya Avrupa devletleriyle Avrupaî olmayan diğer devletler arasında hâdis olan vâkıalardan bahsedeceğim; fakat iktisadî yani sınâî ve ticârî ehemmiyetli tehâvülleri, Avrupa hey'et-i ictimâîyesinin [sosyal kadrosunun] teşekkülünde husûle gelen tegayyür ve tahavvülleri ve bunları tevlîd etmiş olan târihî vâkıaları ve fikrî cereyanları da bahisten hâriç bırakmayacağım; onlara da bir mevki' ayıracağım. Zâten târih-i siyâsînin tamamen anlaşılabilmesi için iktisadî ve fikrî hareketlerin bilinmesi lazımdır. Üstadım Sorel ve Borjuva târih-i siyâsîden bahsederken fikrî cereyanları, iktisadî vâkıaları da anlatırlardı. Şu mütalaalara göre, bu sene-i tedrisiyede [ders yılında] takip etmek istediğim programın ilk kısmını arz ediyorum:

Program

1- Medhal,

2- Fransa İhtilâli'nin ve Napolyon muhârebelerinin Avrupa asr-ı hâzır târihine te'sirleri: Napolyon devrinde Avrupa'nın geçirdiği tebeddüller ve sebepleri;

3- İrticâ;

4- Hürriyetperverlerin fikirleri ve faâliyetleri; "İttifak-ı Mukaddes" siyâseti;

5- On dokuzucu asr-ı miladînin sülüs-i evvelinde [ilk üçte birlik kısmında] Şark mes'elesi ve Şark mes'elesinin mâhiyeti;

6- On sekizinci asır nihayetlerinde veya on dokuzuncu asır ibtidasında vukû' bulan iktisadî inkılâp; burclular sınıfının (burjuvazi) zaferi;

7- On dokuzuncu asrın ortalarına doğru halkçılık (demokratizm) hareketleri;

8- İctimâîcilik (sosyalizm) hareketleri;

9- Kökçülük (Radikalizm) fikirlerinin intişarı;

10- Halkçılığın siyâsî ve ictimâî cereyanlarının birleşmesi;

11- On dokuzuncu asrın ilk yarısının milliyetçilik (nasyonalizm) hareketleri;

12- Bu hareketlerin netîceleri: 1848 İhtilâli (Asıl ihtilâl diğer bir müderris tarafından anlatılacaktır);

13- Asrın ortalarına doğru Şark mes'elesi;

14- İrticâ;

15- On dokuzuncu asrın ortalarında ilmî (hukukî); felsefî fikir hareketleri.

İşte beğler bu seneki programımın bir kısmını ve [tarih?] tedrîsinin nasıl olacağını arz ettim.

Şimdi başka bir mes'eleye geçiyorum. On dokuzuncu ve yirminci asırlarda Avrupa târihi tedkîk edilirken her kavmin tabir-i diğerle her hey'et-i ictimâîyenin mütenevvü faâliyetleri nazar-ı dikkatimize çarpar ve bu faâliyetleri mütalaada sühûlet olmak için birkaç nevi' altında toplayabiliriz.

Biri siyâsî hareketlerdir. On dokuzuncu asır zarfında bir hayli ihtilâller vukû' bulmuştur ve bu ihtilâllerin hepsi ondan evvelki asır nihâyetinde yani on sekizinci asır nihayetinde vukû'a gelen Fransa İhtilâli'nin teveccüh ettiği istikāmete müteveccihtir; yani hedefleri aynıdır. Bu ihtilâllerle ne yapılmak istenilmiştir? Bu ihtilâllerle yapılmak istenilen şeyler şudur: Teâkub-ı ezmânla [Devirlerin ardarda gelişiyle] târihî bir surette teşekkül etmiş olan devlet teşkilatını bazı yeni ihtiyaçlara, yeni fikirlere göre değiştirmek; daha sarîh söyleyeyim: O zamanların istibdad (Tyranie) namını verdiği tarz-ı devlet yerine, halk mümessillerinin idâresini vaz' etmek; yani istibdad, şahsî idâre yerine halk hâkimiyetini, halk idaresini koymak. İhtilâllerin istihdâf ettikleri [hedef edindikleri] gâyenin birincisi budur. Diğeri o zaman kadar muhtelif sınıflara ayrılmış olan hey'et-i ictimâîyeleri, sınıfsız ehl-i vatandan teşkil etmek. Eski cemiyetlerde bir asizâdegân, bir sınıf-ı ruhbân, bir orta sınıf, bir de aşağı sınıf, yani üç dört sınıf vardı ki bunların hukuku da, vezâifi de aynı değildi; aralarında müsâvât-ı hukuk ve müsâvât-ı vezâif yoktu. Fransa İhtilâli'nin ve onu takip eden ihtilâllerin gâyesi bu müsâvâtsızlığı kaldırmak, halkın cümlesini hukuken müsâvî vatandaşlar hâline getirmek, hukuken müsâvî olduğu gibi vezâifte de müsâvât husûle getirmek. Mes'eleyi biraz daha iyi tavzîh etmek için memleketimizden misal getirebiliriz: Hâl-i hâzurda bile memleketimizin bazı aksâmında sunûf taksîmatı mevcuttur. Gazetelerde birçok defalar bahsedilen, Meclis kürsüsünde kerrâtla beyan edilen mütegallibe, memleketimizde

fiilen bir sınıf-ı mümtazdır. Bu sınıf Fransa İhtilâli'nden evvelki Avrupa'nın, "toile"si yani asilzâdegânı mukābilidir. Cümleniz bilirsiniz ki bu mütegallibe sınıfı, devletin tahmil ettiği vezâifi tamâmen ifâ etmez; ne hakkıyla vergi verir, ne de adam akıllı askere gider. Bu sınıf bizde belki pek iyi müteazzî [kurumlaşmış] değildir, fakat Fransa'da, İngiltere'de, Almanya'da asîlzâdegân bir hayli vergilerden kānunen muâftı ve orduda nefer olamazdı, orduya zâbit olarak girerdi.

İşte bu müşahhas misal ile ihtilâllerin istihdâf ettiği [hedef aldığı] gâyeden birisini, zannediyorum, anlatabildim: Böyle sınıf farkı olan, efrâdının hukuku ve vezâifi müsâvî bulunmayan cemiyette hukuken, vazîfeten müsâvî ehl-i vatan husûle getirmek, imtiyâzâtı ilga etmek [imtiyazları kaldırmak] hâsılı umûmî olarak deyebiliriz ki on dokuzuncu asrın harekât-ı siyâsîyesinde istihdâf olunan gâye istihsâl-i hürriyet ve müsâvâttır. Bu hürriyet ve müsâvât nimetlerini istihsal etmek için onların husûlüne mümânâat eden kuvvetlerle mücâdele vâki' olacaktır. Ve 19'uncu asır târihindeki siyâsî hareketlerin mâhiyet-i hakîkiyesi işte bu mücadeledir; hürriyet ve müsâvâta nâil olmak isteyen zümrelerle buna mümânaat etmek isteyen zümrelerin mücadelesidir. Bu siyâsî hareketler müessesât-ı mevcûdeyi [mevcut müesseseleri] bir memleket dâhilinde zorla değiştirmek tarzında vukû'a gelirse ihtilâl namını alır... Bazı yerlerde ihtilâle kadar gidilmeksizin, o memlekette mevcut kāvânîn dâhilinde yani bir şekl-i meşrû'da [meşru şekilde] teşkilat-ı devletin de değiştirildiği vâki'dir. Yani siyâsî hareketler, bir şekl-i meşrû dâiresinden çıkmaksızın gâyelerine vâsıl olmuşlardır. Bu nevi tebeddülata [değişimlere] ihtilâl denemez, ıslahât (reform) denilir. On dokuzuncu asırda İngiltere müessesât-ı dâhilîyesinin tebeddülleri reform suretiyle vâki' olmuştur. İngiltere'de hemen hemen ihtilâl olmamıştır; çünkü ihtilâli mucib olacak vekāyî kable'l-vukû' zimamdarlar [olaylar ortaya çıkmadan evvel liderler] tarafından görülmüş ve mevki'-i iktidarı hâiz olan zümre ihtilâle kadar işi sürüklemeyerek icâb eden ıslahâtı yapmıştır.

İşte beğler, Avrupa asr-ı hâzır târihinde milletlerin dâhilî vekāyî'i tedkîk edilirken gözümüze çarpan hareketlerden birisi siyâsî hareketlerdir. İkincisi, millî hareketlerdir.

Millî hareketler, haddizatında, siyâsîdir. Fakat siyâsî hareketlerin bir kısmı bir kıymet-i hususiyeyi [özel bir kıymeti] hâiz olduğu için, onu ayırır ve ayrı surette tedkîk edebiliriz. Millî hareketler, muayyen bir devletin kendi ahalisiyle olan münâsebâtını tayin ve tebeddüle sâ'î [uğraşır] değildir. Birinci hareketten bahsederken size arz etmiştim ki istibdâdı devirip yerine halk

idâresini koymak müesses [kurulmuş/yerleşmiş] bir şekl-i devletle bir kısım halkın irâdesi arasında bir mücadeledir; devletin teşkilatını tağyîr etmeğe müteveccih bir harekettir, millî hareketlerse, millet tesmiye ettiğimiz [adını verdiğimiz] hars birliği ile toplanmış câmiavî vahdetlerin vücudu, hayatı ve inkişâfı için muktezî şerâitin husûlünü istihdâf ediyordu. Avrupa kavimlerinden bazıları, on dokuzuncu asra parçalanmış veya diğer kavimlere mahkûm olmuş bir halde dâhil olmuşlardır. Bu hususta en meşhur misaller Lehistan ve Çekistan'dır. İşte bu münkasim [bölünmüş] ve mahkûm kavimler on dokuzuncu asır içerisinde ve 20'nci asrın iptidâsında kendilerini mahkûm tutan bir milletin veya milletlerin hâkimiyetinden kurtulmağa ve birleşip bir devlet hâlinde taazzî etmeğe [teşkilatlanmaya] uğraşmışlardır.

Bu ikdâm [çaba] ve gayretlerin mecmû'u millî hareketleri teşkil eder. Kezâ istiklâl kazanacak kadar kuvvet ve iktidarı hâiz olmadıkları halde, yalnız millî bazı haklarını istihsal için mahdûd bir dâirede muhtariyet-i millîye kazanmak için yapılan hareketler dahi harekât-ı millîyede dâhildir; millî hareketler aksâmındandır. On dokuzuncu asırda yine millî hareketler aksâmından sayılacak bir vetire-i vâkıât [olgu haline gelmiş bir vetire] daha vardır: O asra kadar âdeta maneviyatça ölmüş, yani târihte isimleri unutulmuş bazı millet veya kavimlerin tekrar dirilerek âdeta mezarlarının üzerlerindeki toprağı atarak başlarını çıkarıp kendilerini dünyaya göstermeleri ve bazan millî hareketlerinin gâyesine, istiklâle kadar erişmeleridir. Bunun en ma'lûm misali Bulgarlardır. Bulgarlar, bir kaç asır mevcudiyetleri unutulmuş bir millettir; on sekizinci asrın en geniş ma'lûmatlı bir âlimi olan "Volter" [Voltaire] Bulgarları bilmiyordu. Hâlbuki siz biliyorsunuz: Bu millet dirildi, kalktı, ve hatta istiklâl kesbetti. İşte beğler! Asr-ı hâzır târihinde tedkîk edeceğimiz hareketlerden birisi de millî harekettir. Üçüncüsü ictimâî hareketlerdir ki onlardan da gelecek dersimizde bahsedeceğiz.

-1-
[Sosyal Hareketler][1]

Hanımlar, beğler! Geçen dersimizde dersimizin ünvanını, mevzû'unu arz ve beyan ile söze başlamıştım. Sonra asr-ı hâzır târihini Türklerin hangi nokta-i nazardan tedkîk ve mütâlaa etmeleri icâb eylediğini îzâh etmiştim. Sonra târih ile ulûm-ı hukukîye arasındaki münâsebetlerden bahsetmiştim. Bilhassa Ankara Hukuk Mektebi'nin gâye-i teşekkülüne göre târihin derece-i ehemmiyetinin îzâhına çalışmıştım. Nihâyet mevzû-ı bahsimizin tahlîline girişerek asr-ı hâzır akvâm-ı mütemeddinesinin târih-i dâhilîlleri nokta-i nazarından faâliyet ve hareketlerini birkaç nev'e ayırmış ve bunlardan da siyâsî ve millî hareketleri söylemiştim. Bugün her kavmin dâhilî târihlerindeki faâliyetlerin üçüncü bir nevi olan ictimâî hareketlerden bahisle dersimize başlayacağım. Sırf siyâsî ve millî hareketlerden başka bir nevi hareketler daha vardır ki on dokuzuncu asrın ortalarına doğru çok ehemmiyet kesbetmiştir. İşte bunlara umûmî bir surette ictimâî hareketler namı verilir. İkinci bir ifâde ile bu nevi' hareketler, ictimâî hareketler nâm-ı umûmîsi altında toplanır. İctimâî hareketlerin hedef-i umûmîsi, hey'et-i ictimâîyenin (sosyete)nin terkîbini, bünyesini değiştirmektir. Bu hareket, devleti ve devleti temsil eden hükûmet unsurlarını ve bunların ahali ve halk ile olan münâsebetlerini tağyîre uğraşmakla iktifâ etmez; geçen derste bu gâyeyi, yani devleti ve devlet unsurlarını teşkil eden müesseseleri ve bunların ahali ve halk ile münâsebetlerini tağyîre uğraşan hareketlere siyâsî hareketler namını vermiştim. Demek ki ictimâî hareketler, yalnız bunları değiştirmekle iktifâ etmez; ictimâî hareketler, cemiyetin teşekkülatını, terkîbini, bünyesini ikinci bir tarzda taazzî ettirmek ister, bütün cemiyetin teşekkülatını değiştirmek arzusundadır. Bütün cemiyeti tabir-i diğerle hey'et-i ictimâîyeyi yeni baştan tanzîm etmek ister. On dokuzuncu asrın hususiyetlerinden, evsâf-ı mümeyyizesinden [karakteristik niteliklerinden] birisi bu ictimâî hareketlerin ve bu hareketlerin âmâl ve gâyesini bir sistem,

---

[1] Bu yazıların arasına genel olarak üç yıldız konulup geçilmiş; biz bunlara içeriklerini dikkate alarak başlıklar koymayı okuyucular için daha tercihe şâyân bulduk. (Haz. Notu)

bir gâye hâlinde ifâde eden "sosyalizm"in bu asırda zuhûr etmiş olmasıdır. Sosyalizm kelimesine mukābil henüz bizde taayyün etmiş [belirlenmiş] bir ıstılah yoktur; ben ictimâîcilik gibi bir tabir kullanıyorum. Sosyalizm kelimesi bütün dünyada intişar etmiştir ve hemen bütün lisanlarda aynen istimal edilmektedir. Bizim de lisanımızda kabul etmemiz, daha ziyade sühûlet-i beyanı [ifade kolaylığı] ve sühulet-i tefehhümü [idrak kolaylığını] mucib olabilir. Vâkıa efendiler, sosyalizm 19'uncu asırda hiç yoktan var olmuş değildir; diğer asırlarda tâ târih-i kadîme, Yunan-ı Kadîm medeniyetine kadar çıkılacak olursa bugünkü sosyalizmin müşâbihi fikirlere, bugünkü sosyalizme müşâbih cereyanlara, hatta fiilî hareketlere tesâdüf etmek kābildir. Bununla beraber asıl bugünün sosyalizmini tevlîd eden esbâb ve şerâit –ki biraz sonra yine medhalimizde mücmelen [kısaca] bahsedeceğim- asıl on dokuzuncu asırda tahaddüs ettiği [ortaya çıktığı] için sosyalizmin müteazzî [oturmuş/teşkilatlı] bir hareket, bir hareket-i cihanşümul [dünyayı kaplayan bir hareket] halinde zuhûr ve intişarı 19'uncu asırda vukûa gelmiştir. Bunun içindir ki yukarıda bu asrın hususiyetlerinden birisi olan ictimâîcilik hareketinin bu asırda meydana geldiğini beyan eylemiştim. Bazı müverrihlere nazaran da 19'uncu asrın yalnız hususiyetlerinden birisi değil, asıl hususiyeti, asıl sıfat-ı mümeyyizi, karakteristik'i ictimâîciliğin bu asırda zuhûr etmiş olmasıdır. Böyle düşünen müverrihler 19'uncu asra "Sosyalizm asrı" derler. Nasıl ki on beşinci asrın sıfat-ı mümeyyizesi "Rönesans", yeniden doğuş[2], teceddüd ve intibâh ise, on altıncı asrın sıfat-ı mümeyyizesi de "Reformasyon", ıslahat-ı diniye ise, sosyalizm de 19'uncu asrın o derece mühim bir vasf-ı mahsusudur, derler. Fakat beğler, on dokuzuncu asırda hürriyetperverlik, meşrutiyetçilik efkârı da pek ziyâde tevessü' ve inkişaf etmiştir. Bunlar da hemen aynı derecede, yani sosyalizm derecesinde, asrın hususiyetlerindendir. Binâenaleyh 19'uncu asra sosyalizm asrı denilebildiği gibi asr-ı millîyet, asr-ı meşrutiyet, asr-ı hürriyet de demek kābildir. Filvâki millîyetler bu asırda hürriyet, meşrutiyet, vahdet ve istiklâl kazanmışlardır. Filvâki hürriyetperver siyâsî müesseseler, meşrutî idâreler en ziyâde bu asırda teessüs etmiştir. Sür'at-i inkişafı [gelişmesindeki sür'ati], ehemmiyet-i hâzırası ve bilhassa netâyic-i müstakbelesi itibarıyla çok şâyân-ı tedkîk olan sosyalizmi[*n*], asrımızın hususiyetlerinden birisi olduğunu kabul ederiz, fakat hususiyet-i mutlakāsı budur, diyemeyiz.

19'uncu asırda devletlerin, milletlerin dâhilî târihine âid hareketlerini

[2] Metinde tashih hatası olarak "doğup" yazılıysa da terimin tarifi bakımından "doğuş" olması gerektiği için düzeltildi. (Haz. Notu)

şimdiye kadar arz ve îzâh ettiğimiz veçhile belli başlı üç nevi dâhilinde toplayabiliriz. Birisi siyâsî hareketler, ikincisi millî hareketler, üçüncüsü ictimâî hareketler. Bu hareketlerin vak'alara müstenid tafsilâtı bu seneki dersimizin mevzularındandır. Devletlerin dâhilî târihine müteallık vekāyî'i cem' eden bu üç nevi hareketlerden başka, bahsimizde devletlerin yekdiğeriyle olan münâsebâtından hâdis olan vak'alar da dâhildir. Zikrettiğimiz üç nevi hareket bilhassa siyâset-i dâhilîyelerine müteallik idi; hâlbuki bunlardan başka devletlerin yekdiğeriyle olan münâsebâtına âid vâkıalar da mevcuttur. Bu münâsebâttan mütevellid hâdisât da mevcuttur. Bunları tedkîk etmek de bu seneki mevzuumuz dâhilindedir. Bu devletler arasındaki münâsebâtta görülen vâkıaların hey'et-i umûmîyesi bir tehâvül ve tekâmül hâlindedir. Bunlar da bir vetire-i tehâvül [değişim vetiresi] husûle getirir. Binâenaleyh bu vâkıaların hey'et-i umûmîyesini bir hareket, bir cereyan halinde mütâlaa edebiliriz. Bu nevi vak'alara "diplomatikî vâkıalar" ve binâenaleyh bu harekete de "diplomatikî hareket" diyebiliriz.

Beğler! Diplomatik kelimesi çok ağırdır. Buna mukābil bizim lisanımıza birçok kelime veren Arapçadan diplomasi, diplomatik mefhumlarını ifâde edecek bir tabir arayalım. Ben "kiyâset" kelimesini bir müddetten beri istimal etmekteyim. Bu cihetle diplomatikî mukābilinde "kiyâsî hareketler" ıstılahını koyabiliriz, zannındayım. Bu sene zarfında tedkîk ve mütâlaa edeceğimiz hareketlerden birisi kiyâsî hareketlerdir. Kiyâsî hareketler hakkında îzâhat vermezden evvel, kiyâset kelimesi üzerinde bir dakîka tevakkuf edeceğim [duracağım]. *Kāmus Tercümesi*'ne göre "el-Kiyâse" firâse vezninde zekâ ve ferâset manâsına olmak üzere humk ve belâhet [ahmaklık ve eblehlik] mukābilidir. Akıl ve rüşd ve fetânette bir adama gâlip olmak manâsınadır. Yine bu esastan "el-Keyyis" ceyyid vezninde çevik ve zeyrek bir adama denilir. Diplomat yerinde "keyyis" kelimesini kullanmak mümkün olabilir; fakat lisanımızın şivesine uygun olmadığı cihetle "kiyâsî" demek, belki daha mûnistir. Vâkıa diplomatya, diplomasi, diplomat kelimeleri büsbütün başka bir esastan, başka bir cezirden [kökten] gelir, cezir "diploma" kelimesidir ki Yunanca ikiye bükülmüş manâsınadır. Bu kelime[den] döne dolaşa diplomat, diplomatik, diplomasi ıstılahlarını tevlîd etmişlerdir. Manây-ı ıstılâhîsi [terim manası] dolayısıyla diplomat kelimesinin bugün ifâde ettiği manâya keyyis, kiyâsî kelimelerinin manâsı zannederim ki, uzak deldir. Akılda, ferâsette yenmektir. Menşe'in muhtelif olmasında bir beis yoktur. Önümüzde esasları itibarıyla biri diğerinden çok uzak, politika ve siyâset kelimeleri gibi bir misal de vardır: Politika bilirsiniz ki "Politis" kelimesinden gelir, bu ise şehir manâsına

olan "polis" lügatinden iştikāk eder. Hâlbuki siyâset kelimesi büsbütün başka bir manâdan alınmıştır. Eğer politik[a] mukābilinde siyâset kelimesini aynı manâda kullanmakta bir beis görmüyorsak, diplomatya ve diplomat manâsına kiyâset ve kiyâsî kelimelerini kullanmakta bir mahzur yoktur.

Şimdi bu mu'terize [parantez] içindeki mes'eleyi kapayarak asıl mevzua geliyorum: Kiyâsî hareketler, devletler arasında vukûa gelmiş ve gelmekte bulunan müteselsil münâsebetlerin mecmu'udur. Devletler arasında vukûa gelen münâsebetler de ya harb veya gayr-ı harbdir. Münâsebetler harb iken, gayr-i harb münâsebetler tamamen munkatı' olmaz [kesilmez]. Gayr-ı harb olan münâsebetler belli başlı iki kısma ayrılır; biri iktisadî veya ticarî münâsebetler, diğeri sırf siyâsî münâsebetler: (En umûmî hutūtu [hatları] söylüyorum, tafsilata girmek benim mevzu'umdan hâriçtir), iktisadî ve siyâsî münâsebetlerden biri diğerine o kadar girifttir ki bu iki cins münâsebâtın hududunu tayin gâyet müşkildir. Bilirsiniz ki harb esnâsında muhâribilerin biri diğerini yenmek için tevessül ettikleri askerî tedâbirin tekerrüründen ve bunların bazı mebâdî-i aklîye [aklî ilkeler] ile ikmâl olunmasından bir fen, daha doğrusu bir sanat husûle gelmiştir. Gayr-ı harb münâsebâtta [harb dışı münâsebetlerde] siyâset-i hâricîye mütehassıslarının, yani diplomatların, kiyâsîlerin biri diğerine galebe maksadıyla tevessül ettikleri siyâsî hareketleri tedkîk ve mütâlaa olunarak kiyâset (diplomasi) ünvanını hâiz bir fen henüz ihdâs edilmiş değildir; fenn-i harb gibi "fenn-i kiyâset" yoktur. Fakat kiyâsetle meşgul olanlar bunları tedkîkten çok müstefîd olurlar. Bu cihetle beğler, târih-i harb sanat veya fenn-i harbin menâbı'ından sayılır, kiyâsette sâhib-i rüsûh [maharet sâhibi] olabilmek için kiyâsî hareketlerin, tabir-i aharla siyâset-i hâricîye hareketlerinin tedkîki lazımdır. Milletler arasında hâl-i harb veya hâl-i sulh devam ederken riâyet olunagelen bazı rüsum ve kavâid [bazı usûl ve kurallar] tekrar ede ede az çok muayyen ve sâbit bir şekil almıştır, tabir-i diğerle akvâmın harb ve sulh münasebetlerinden bazı örf ve âdetler teessüs etmiş, bazı mukāvele ve muahedeler akd olunmuş, bundan kavimler, milletler, devletler arasında beynelmilel bazı hukukî münâsebetler tahaddüs etmiştir. Bu hukukî münâsebetlerin Avrupa'da bazı mebâdî-i fikrîye ve ahlakîye [fikrî ve ahlakî ilkeler] ile ikmâl edilerek tedvîninden [toplanmasından] hukuk-ı beyne'd-düvel [devletler arası hukuk], veya hukuk-ı beynelmilel [milletlerarası hukuk] denilen şube-i hukuk vücûda gelmiştir. Şu îzâha göre târihin kiyâsî hareketleri, yahut târihin kiyâsî hareketlerini ihtivâ etmek üzere ayrıca bir şube-i târih olarak tedkîk ve mütâlaa edilmekte olan târih-i siyâsî-i hâricî, hukuk-ı beyne'd-düvelin hiç şüphesiz menba'larından, muavinlerinden, münekkidlerindendir [tenkitçile-

rinden], hatta isterseniz bir dereceye kadar da muharriblerindendir [yıkıcılarındandır]. Devletler arasında câri münâsebetler, harbî, iktisadî ve siyâsî diye şimdi îzâh ettiğimiz münâsebetler, ezmine-i kadîmeden [eski çağlardan] beri bir hayli tehâvüle uğramıştır ve elyevm uğramaktadır. Ekser müverrihlerin iddiasına göre bu tehâvül bir terakkî ve tekâmül mâhiyetindedir, yani kiyâsî hareketlerin vetiresi, bir vetire-i tekâmüldür. Bazı münâsebât-ı fiiliyeye hâkim münâsebât-ı hukukîyenin gittikçe tekâmül ettiğini de hukuk ulemâsı kat'iyetle iddia ederler. Vâkıa haksız da değildirler: Mesela mağlup kavimlerin kizb ve riyâya lüzum görülmeksizin müftehirâne [övünülerek] katl olunduğunun ilan edildiğini bugün görmüyoruz; ama kizb ve riyâya riâyet edilerek yapılmadığını da iddia edemeyiz; maktul düşmanların bugün, kurûn-ı ûlâ ve vustâda [ilk ve orta çağda] olduğu gibi ciğerleri yenmiyor; mağlup kumandanlar bazı bahâneler icadına ihtiyaç duyulmaksızın tecziye edilmiyor. (Nitekim Büyük Harb'dan sonra gördük.) Harb üserâsı alınıp satılmıyor. Sefîrler harb olduğu zaman artık Yedikule'ye hapis veya idâm edilmiyorlar. Mağlupların emvâlini yağma için birçok sebepler gösterilmek zarureti duyuluyor; doğrudan doğruya eşya yağma edilmiyor, ilh.. Bu böyle olmakla beraber bizim dâima hatırda tutacağımız bir cihet daha vardır ki devletler arasında câri hukukî münâsebâttan ve bu münâsebâtın tekâmülünden umûmî bir surette bahsetmek doğru olamaz: Mevcut bilcümle devletler arasında hukukî münâsebetler elyevm müesses değildir. Hıristiyan devletlerin kendi aralarında müesses hukukî münâsebetlerle, hıristiyan devletlerin diğer kıt'alarda hattâ Avrupa'da sâkin gayr-ı hıristiyan devletlerle vâki' olan münâsebât ve bunları kısmen tanzîm eden kavâid-i hukukîye tamamen aynı değildir; esâsında fark vardır. Bu fark elyevm devam ediyor. Hukuk-ı beynelmilel müelliflerinden bazıları bu hakîkati riyâsızca itiraf ederler; bazıları ise pek şeffaf sütrelerle bunu örtmeğe çalışırlar. Fakat bütün bu kîl-ü kāllerin kıymeti ancak hayatî vak'alarla ölçülür. Asyaî devletlerden bir tanesi yani Japonya bugün ancak Avrupa hukuk-ı düvelinden tamamen müstefîd olmak hakkını kazanmıştır. Ve bunu da zorla kazanmıştır: Japonlar dâhilî tekâmül ve inkişafları sâyesinde hâricen haylice izhâr-ı kuvvet ve satvete muvaffak olmuşlar, Avrupa kuvvetlerinin gözü önünde ezcümle düvel-i muazzamadan ma'dud [büyük devletlerden sayılan] Rusya'yı tepelemişlerdir. Bu askerî muvaffakıyetler Japonya'yı Avrupa medenî akvâmı âilesine idhal etmiştir. Gayr-ı hıristiyan Japonya'nın[3] hıristiyan beynelmilel sâhada

[3] Metinde burada bir tashih hatası olarak "Hıristiyan Japonya'nın" lafızlarının yer almış olduğu görülür. Biz buraya sehven yazılmış olan bu iki kelimeyi yok sayarak hareket ettik. (Haz. Notu)

müsâvât-ı hukuka nâil olabilmesi, kılıcının hakkıdır. Japonya nâzırlarından birisinin dediği gibi sanâyiin muhtelif kısımlarında Avrupa derecesinde bulunmaları Japonyalıların tam medenî telakkî edilmelerine kifâyet etmemiş ve ancak harbe âid sanâyide onlar derecesine vusûl ile birkaç seferi kazanmak, medenîlik şehâdetnâmesini onların eline vermiştir. Japon nâzırının sözleri –ki tamamıyla hatırımda kalmamıştır- daha lâubâliyânedir, demiştir ki:

> *"An'anevî sanâyî'-i nefîsemizle [Geleneksel güzel sanatlarımızla] biz Avrupa'dan aldığımız usûller sâyesinde vücûda getirdiğimiz sanâyî'le, her sahadaki mükemmel âsâr-ı ümrânımızla Avrupalılara kendimizin tam medenî olduğumuzu isbat edemedik; vaktâ ki toplarımızı, tüfenklerimizi yaptık, vaktâ ki birkaç on bin kişiyi karada ve denizde öldürdük, ancak o zaman medenîlik şehâdetnamesini aldık."*

Maamâfih Avrupa hukukşinaslarından bazıları –Harb-i Umûmî'den evvel, şimdi bilmiyorum- hâlâ Japonlara içlerine yeni gelmiş davetsiz bir misâfir gibi bakıyorlar ve ekşi yüz göstermekten kendilerini alamıyorlar.

Avrupalıların nîm-medenî, bedevî ve vahşî addettikleri gayr-ı hıristiyan kavimlerle münâsebât-ı iktisadiye ve siyâsîyelerinde esas, bu kavimlerin sâkin oldukları memleketleri birer müstemleke ad veya bilâhare kendilerine müstemleke olacak bir müstemleke namzedi telakkî etmeleridir. Binâenaleyh henüz tamamen istimlak edemedikleri memâliki [ülkeleri], yani bilkuvve müstemleke [sömürge adayı] olan mahalleri bilfiil müstemleke hâline koymak için bütün faâliyet-i siyâsîye ve kiyâsîye ve askeriyelerini sarf ederler: Manda şekli bu esasın son tatbîkāt tarzıdır.

Hanımlar, beğler, benim târih ve hayattan şimdiye kadar hâsıl ettiğim kanaât, hakkın ancak kuvvet ile kāim olduğudur. İngiliz mütefekkirlerinden Con İstuart Mil [John Stuart Mill], hukuk-ı beynelmilelin esası muâmele-i mütekābile (resiprositi) [reciprocity]dir, [der]. İngiliz feylesofu bu kelimeye menâfi'-i mütekābile'yi te'min eden şerâit-i maddiye manâsını vermek ister. Fakat menâfi'-i mütekābile'ye daha geniş bir manâ acaba verilemez mi? Muâmele-i şedîde ve cebriyede dahi mütesâvî [birbirine denk] ve mütekābil olabilmek! Bu takdirde yani milletler ve devletler arasında bir muvâzene-i kuvâ [güçler dengesi] hâsıl olursa, işte o zaman ancak tarafeynce muteber hak tevellüd ve teessüs edebilir. Meşhur Alman hukukşinaslarından Ferdinand Lassal[4] 1862 senesi Prusya meclis-i meb'ûsânının intihabât mücâdelesi esnâ-

[4] Ferdinand Johann Gottlieb Lassalle (1825–1864), Yahudi asıllı Alman düşünür, filozof, sosyalist aktivist. (Haz. Notu)

sında kānûn-ı esasîye âid bir nutuk irâd etmiştir ki en meşhur nutuklarından biridir. Bu nutkunda Lassal kānun-ı esâsîyi "Bir cemiyetin dâhilinde bulunan kuvvetlerin şe'nî, hakîkî (reel) münâsebâtı" diye tarif etmiştir. Bir cemiyetin dâhilinde bulunan kuvvetlerin şe'nî münâsebâtı, muayyen bir zaman zarfında bir muvâzene hâlinde bulunuyor, işte bu muvâzene-i kuvâ o cemiyetin şe'nî, hakîkî kānun-ı esâsîsidir. Lassal'a nazaran herhangi bir vesîkayı kānun-ı esâsî addetmek hakîkati görmemektir: Asıl bu şe'nî münâsebâttır ki kānun-ı esâsîyi teşkil eder ve ona muvâfık vesîkalardır ki tatbîk olunur. Müverrih Alber Sorel[5] aynı fikri, Lassal'in fikrini münâsebât-ı beynelmilel sâhasına nakledерek devletler arasında mün'akid muâhedeler, muâhid devletlerin şe'nî kuvvetlerini ifâde eder, derdi. Kānun-ı esâsî bir cemiyet dâhilindeki kuvvetlerin hakîkî münâsebetlerini ifâde ederse, o zaman hakîkî bir kānun-ı esâsîdir; aynı veçhile beyne'd-düvel muâhedeler de devletler arasındaki hakîkî kuvvetlerin bir muvâzene-i kuvâsını ifâde ederse, o zaman muâhedeler hakîkaten mer'î ve mu'teber olur. Şe'nî münâsebetlerin mâhiyeti bozulunca muâhedeler de nihâyet üzerinde kurumuş mürekkep karalamaları bulunan kâğıd parçaları hükmüne gelir. Hukuk-ı beyne'd-düvel Avrupa devletleri arasındaki muvâzene-i kuvâ sâyesinde te'min olunabilmektedir. Bazı küçük devletlerin vücud ve devamı muvâzenenin lüzum ve devamına vücudlarının lüzumlarıyla îzâh edilebilir. Avrupaî devletlerin, Asyaî, Afrikaî mâhiyetli devletlerle münâsebetlerinde ara sıra hâl-i sulhün vücudu, kısmen yine Avrupa devletleri meyânında müesses muvâzene-i kuvâdan neş'et eder; kısmen kendi kuvvetleriyle te'min olunur. Fakat daha ziyâde Avrupa devletlerinin muvâzene-i kuvâsı sâyesindedir ki varlıkları bunun en bâriz misâlidir.

Beğler, siyâsî, iktisâdî, ticarî diye bir takım nevilere ayırdığımız vâkıalar insanların ferdî faaliyetlerinin mühim bir cinsini ihtivâ etmektedir. Bu cinsten olan ef'âl yani harb, sulh, ihtilâl, inkılâp, millîyet mücâdeleleri ilh. bunların hepsi cereyan-ı târihin, tabir-i diğerle târih vetiresinin yalnız bir kısmını hâsıl eder, bu kısım târih-i fiilîdir. Buna eski Yunancadan alınma bir kelime ile "istuvar ragmastik" [pragmatik tarih][6] derler. Lakin târihin mevzû-ı bahsi yalnız bu nevi ef'âlden ibâret değildir. Vetire-i târihîyenin ikinci bir kısmı daha vardır ki onu da müesseseler vücuda getirir. Müesses maişet tarzları; din, ahlak, hukuk telakkîleri, ilmî ve bedî'î nazarlar, san'at tarzları, ve bunlara müstenid teşkilat ve müessesât... İşte bunlar ef'âl olmaktan ziyâde müesse-

[5] Albert Sorel (1842 –1906), Fransız târihçi. (Haz. Notu)

[6] Metinde, tabirin orijinal yazımı bulunmadığından "istuvar ragmastik" karşılığı olarak "pragmatik tarih" tabiri önerilmiştir. (Haz. Notu)

selerdir. Bu müesseseler de, efendiler, sâbit ve müncemid [donmuş] değildir; dâimî tahavvül halindedir. Mesela ahlak telakkîleri değişir. Din telakkîleri değişir, maişet telakkîleri değişir. İlme nazaran değişir. İlim ki mutlak deniliyordu, demek en mutlak nazarlarda bile tahavvül vardır. (Aynştayn [Einstein] nazarîyesini hatırlayınız!) Bu suretle müesseseler de cereyan-ı târihin içinde akar gider. Bunlar da, vetire-i târihîyenin bu teselsül ve teâkubunda, onun bir kısmını teşkil ederler. Vetire-i târihîyenın bu kısmına "târih-i medeniyet" yahut hars târihi (bu tabir Almanlardan alınmıştır) namı verilir, derslerimizde on dokuzuncu asır târihinin[7] ef'âlinden ibaret kısımları bittabi dâhil olacaktır. Aksi takdirde tehâvül-i târihînin tam görünmesine imkân hâsıl olmaz. Biz elimizden geldiği kadar çalışacağız ki tehâvül-i târihîyi tamamen görebilelim ve gösterelim, öğretmeye muvaffak olalım! Gelecek dersimizde diğer bir mevzua, sınâî ihtilâl bahsine geçeceğiz.

*
* *

[7] Burada metinde hiçbir anlamı olmayacak şekilde bir "gerek" lafzı yazılıdır; bunu dizgi hatası kabul ederek yok saydık. (Haz. Notu)